

Shozamonova Laylo Bahodirovna

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

ISMOIL SOMONIY MAQBARASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro vohasida joylashgan me'moriy yodgorlik, Somoniylar davlatining asoschisi Ismoil Somoniy va uning avlodlari maqbarasi haqida to'xatalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Maqbara, minora, qadamjolar, YUNESKO, me'morchilik, movarounnahr, kompozitsiya, arxeologik tadqiqot, monumental

Buxoro shahrining har bir go'shasida boy tarixga ega minoralari, asori-atiqalari, muqaddas qadamjolari va obidalari olis o'tmishning aks- sadosi qoldirgan izi bor. Buxoro jahonning eng qadimgi va tarixiy- me'moriy obidalarga boy go'zal shaharlaridan biri bo'lib u azaldan islom olamida yuksak nufuzga ega bo'lgan. Buxoro hududida ulkan tarixiy ahamiyatga ega muqaddas qadamjolar, masjid- maqbaralar, minoralar va madrasalar joylashgan. Shulardan biri Ismoil Somoniy maqbarasidir.

Tarixdan bilamizki, somoniylar Movarounnahr va Xurosonda IX-X asrlarda hukmronlik qilgan o'rta asrlar davlatidir. 888- yil hokimiyat tepasiga kelgan Ismoil Somoniy o'z nomi bilan ataladigan maqbara qurdiradi. Ismoil Somoniy maqbarasi O'rta Osiyo monumental me'morchiligining eng qadimiy yodgorliklaridan biri va jahon ahamiyatiga ega bo'lgan me'moriy yodgorlikdir.¹ Ushbu maqbara Buxoro shahrida joylashgan bo'lib bugungi kungacha qad rostlab kelmoqda. Hozirgi vaqtda maqbara Buxoro vohasi hududidagi somoniylar davridan saqlanib qolgan yagona bino hisoblanadi. Shuningdek bu maqbara butunlay yondirilgan g'ishtdan qurilgan va saqlanib qolgan birinchi inshootlardan biridir. Ismoil Somoniy maqbarasi Buxoro shahrining tarixiy markazi tarkibida 1993- yilda YUNESKO ning Butunjahon merosi obyektlari ro'yxatiga kiritilgan. Ushbu maqbaraning qurilishi O'rta Osiyo me'morchiligi rivojida yangi davrni ko'rsatadi. Maqbaraning qurilish jihatlariga e'tibor bersak, butunlay pishirilgan g'ishtdan qurilgan bo'lib bu material nafaqat strukturaviy va texnik xususiyatlarni balki uning asosiy estetik ta'sirini ham belgilaydi. Binoning o'lchamlari katta emas: 10,8x 10,8 m fonar bilan umumiy balandligi 15 m devorlar qalinligi 1,8 m. Binoning uch o'lchamali kompozitsiyasi bu kub shaklida bir oz yuqoriga qarab burchaklarida katta kichik gumbazli katta gumbazning yarim shari bilan qoplangan. Maqbara to'rtburchak shaklda qurilgan.² Binoning asosiy nuqtalarga yo'naltirilgan barcha jabhalari bir xil darajada ekvivalent bo'lib, ularning hech biri arxitektura jihatidan asosiysi sifatida ajratilmagan, bu esa o'z navbatida uning tarkibining markazlashtirilgan xususiyatini belgilaydi. Bino qat'iy nosimmetrik bo'lganligi sababli to'rtta kirish joyi va tashqi burchaklariga o'rnatilgan to'rtta poydevor va poytaxtsiz katta uch chorak ustunlar mavjud. Maqbaraga kiraverishdagi ravoqlar istiqbolli ravishda ichkariga kichrayib boradi. Kirish teshiklarining panjaralari yog'och to'sinlardan yasalgan bo'lib, ulardan birida Ismoil Somoniyning nabirasi Nasr ibn Ahmadning nomi yozilgan kufiy yozuvida o'yilgan yozuv topilgan. Arklar, ustunlar, hoshiyalar yuzlarini hoshlovchi gumbaz va yelkanlar, ichki va tashqi devor tekisliklari g'isht bilan bezatilgan. G'ishtdan o'yilgan bezak detallari va o'yib ishlangan ganchlardan oz miqdorda foydalanilgan.³

Gorizontal va burchak ostida yotqizilgan g'ishtlarning tekis va vertikal, diogonal va "balyaj suyagi", g'ishtning o'zgarishi, undan katta disklar yotqizilgan to'rt bargli rozetlar, jingalak deraza panjaralari orqali qavariq shakllarni hosil qiluvchi g'isht chuqur soya o'yini orqali ochib berilgan g'isht

¹ Abduxoliqov F. F. Buxoro. O'zbekiston me'moriy epigrafiyasi. – T. : 2016.

² Bulatov M. S. Somoniylar maqbarasi O'rta Osiyo me'morchiligining durdonasi hisoblanadi. – T. : 1976

³ Kamoliddin Sh. Somoniylar timsoli. 2009

devorining chuqur fonida bu materialning teksturaviy fazilatlaridan foydalanishdagi bunday mohirlik o'sha paytda jahon me'morchiligining boshqa biron bir yodgorligiga ma'lum emas edi. O'ziga xos tarzda toj galeriyasi yoki boshqacha qilib aytganda yuqori aylanma yo'lak bilan teshiklar bilan bog'langan, arklar kamaridan yasalgan gumbaz osti inshootlari interyerida o'ziga xosdir. U arklar bilan qoplangan perimetri bo'ylab naqshinkor g'isht lentolari bilan o'ralgan bo'shliqlardan iborat.⁴ Maqbaraning janubi- sharqi burchagida Ismoil Somoniyning katta va bir necha marta ta'mirlangan qabr toshi joylashgan. G'ishtdan qurilgan, gumbaz bilan tugaydigan portal- gumbaz tipidagi maqbaralarning me'moriy shakllari o'tovning konstruktiv poydevoriga borib taqaladi, ular dastlab turklar qabristonlarida keyinroq maqbaralarda qo'llanilgan. Somoniylar maqbarasi mahalliy so'g'd me'morchiligining islomgacha bo'lgan eski amaliyoti bilan bog'liq bo'lib, uning shakllanishi oldingi davrlardan buyon davom etgan. Gumbazning tromplardagi dizayni, istiqbolli arki kirish eshigi va toj galeriyasining naqshi, o'rnatilgan uch chorak burchakli ustunlar mavzusi va ichki ustunlar, frizlar va turli xil yotqizilgan g'ishtlardan shakllangan archivoltlar uslubi terakota diskalari bularning barchasini Somoniylar davrining Buxoro monumental me'morchiligini uzviy bog'langan an'analarga ega bo'lgan qadimgi So'g'd me'morchiligi yodgorliklarida kuzatish mumkin.⁵

Maqbara birinchi marta 1924-yilda M. Ya. Ginzburg ekspeditsiyasi tomonidan tekshirilgan. Shu bilan birga binoning rejasi ham olingan. 1925- yilda Buxkomstaris komissiyasining ilmiy kotibi M. Yu. Saidjonov tomonidan bino gumbazining qoplamasini qayta tiklash ishlari tashkil etilgan. Keyingi arxeologik tadqiqotlar V. L. Vyatkin tomonidan 1926-1928- yillarda olib borilgan qazishmalar davomida nekropol ichida bir qancha qabrlar, jumladan Ismoil Somoniyning o'zi ham saqlanib qolganligi ma'lum bo'ldi. 1928-1930- yillarda maqbarani qisman restavratsiya qilish P.S. Kasatkin va N. M. Bachinskiy tomonidan amalga oshirildi. 1937-1939- yillarda B. N. Zasiqin boshchiligida maqbara sinchiklab ko'zdan kechirildi va restavratsiya qilindi. Shu bilan birga qabriston vayron bo'lgan, qabrlari g'ishtdan yasalgan gumbazlar ko'rinishida bino balandligining deyarli uchdan bir qismini qoplagan. Keyinchalik qo'shimchalar olib tashlandi, gumbazning tashqi g'isht qoplamasi va gumbazning zenitidagi dumaloq teshik ustida 1925- yilda paydo bo'lgan kichik g'ishtli chiroq bundan mustasno.⁶

Yana bir manbada keltirilishicha somoniylar maqbarasi rivoyatlarga ko'ra Ismoil Somoniy tomonidan otasi Ahmad ibn Asad uchun qurilgan deyiladi. Keyinchalik maqbara Somoniylarning sulolaviy qabriga aylangan. Dastlab unga Ismoilning o'zi, keyin esa kirish tepasidagi yozuvlarga ko'ra Ismoilning nabirasi dafn etilgan. Ismoil Somoniy maqbarasi 892- 943- yillar ya'ni 51 yil davomida qurilgan.⁷

Somoniylar maqbarasi Markaziy Osiyodagi islom me'morchiligining eng qadimiy yodgorligi, shuningdek , Somoniylar sulolasining saqlanib qolgan yagona me'moriy yodgorligi ekanligi umumiy qabul qilingan. Islom dini peshtoqli maqbaralar qurishni taqiqlaganligi nuqtai nazaridan uning ahamiyati yanada muhimroqdir. Shuning uchun islom me'morchiligi tarixida bunday turdagi birinchi maqbara bo'lishi mumkin. Me'moriy jihatdan Somoniylar maqbarasi qadimda zardushtiylarning olovli ibodatxonalari qanday qurilgan bo'lsa, xuddi shunday tashkil etilgan. Shunday qilib, somoniylar maqbarasi arabgacha bo'lgan davr an'analari bilan uzviy bog'liq bo'lib, buning umumiy kompozitsiyasi va me'moriy bezakning ko'plab elementlaridan dalolat beradi. Shu bilan birga maqbaraning me'moriy yechimlarida ilg'or tendentsiyalar ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bu somoniylar davri uchun juda xarakterlidir. Ularning faoliyatida ikkita qarama-qarshi yo'nalishni kuzatish mumkin. Bir tomondan, ular o'zlarining qo'shnilari bo'lgan ko'p sonli "kofirlar" orasida islomni tarqatuvchi tipik musulmon hukmdorlaridir. Boshqa tomondan, ular islomdan oldingi va islom

⁴ Kornilov P. E. Buxoro arxitektura yodgorliklari. 1936

⁵Saidjonov M. Buxoro shahri va uning qadimiy binolari. 2005.

⁶ Pugachenkova G. A. Buxoro. – M. : 1949

⁷ Shishkin V. A. Buxoro arxitektura yodgorliklari. – T. : 1936.

aqidalariga hozirgi davrga zid bo'lmagan an'analarni ham qayta tikladilar. Somoniylar maqbarasining ko'rinishi yorug'likka qarab, mohirona bajarilgan dekorativ g'isht ishlari tufayli o'zgaradi. Bino bizning davrimizga qadar yaxshi saqlanib qolgan va juda yaxshi holatda.⁸

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki Ismoil Somoniy qurdirgan maqbara o'n bir asr davomida ham o'z ko'rinishini yo'qotmasdan hozirgi kungacha turistik zona bo'lmish Buxoro shahrida qad rostlab turibdi. Chet ellik sayyohlar Buxoro shahriga tashrifi davomida somoniylar maqbarasini ko'rmasdan ketmaydilar. Somoniylar maqbarasining O'zbekiston hududida joylashganligi o'sha davrda somoniylar bizning hududlarda hukmronlik qilganligi va mustaqil davlat tuzganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduxoliqov F. F. Buxoro. O'zbekiston me'moriy epigrafiyasi. – T. : 2016.
2. Bulatov M. S. Somoniylar maqbarasi O'rta Osiyo me'morchiligining durdonasi hisoblanadi. – T. : 1976
3. Kamoliddin Sh. Somoniylar timsoli. 2009
4. Kornilov P. E. Buxoro arxitektura yodgorliklari. 1936
5. Saidjonov M. Buxoro shahri va uning qadimiy binolari. 2005.
6. Pugachenkova G. A. Buxoro. – M. : 1949
7. Shishkin V. A. Buxoro arxitektura yodgorliklari. – T. : 1936.
8. [https:// meros. uz](https://meros.uz).

⁸ [https:// meros. uz](https://meros.uz).